

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА УНІФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ В ОКРЕМИХ ПОРЯДКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

ВОЛКОТРУБ Сергій Григорович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

УДК 343.1

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8791-4144>

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.28

Стаття присвячена дослідженню низки дискусійних у науці кримінального процесу питань єдності і диференціації процесуальної форми кримінального провадження. Зокрема, досліджується розвиток кримінального процесуального законодавства в частині запровадження окремих особливостей процесуальної форми в частині спрощення судового розгляду, створення додаткових гарантій прав учасників такого розгляду і, відповідно, розвиток наукових підходів щодо вирішення проблемних питань, які виникли у практиці застосування зазначених правових положень. Аналізуються підходи законодавця щодо запровадження окремих особливостей здійснення кримінальної процесуальної діяльності у скороченому судовому розгляді, провадженні на підставі угод, судового розгляду кримінальних проваджень щодо проступків та деякі інші. На основі порівняння змісту відповідних правових положень, а також висловлених вченими та практичними працівниками поглядів зроблено висновок про певну непослідовність законодавця щодо змісту та обсягу закріплених гарантій прав особи, що вже неодноразово було підставою для обґрунтованої критики. У статті робиться висновок щодо можливості та необхідності уніфікації окремих процесуальних гарантій прав особи у спрощених порядках кримінального провадження.

Ключові слова: процесуальна форма; диференціація процесуальної форми; спрощення кримінального провадження; визнання вини; гарантії прав особи.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Для розвитку кримінального процесуального законодавства в останні десятиліття характерною є підвищена увага законодавця до розвитку та удосконалення диференційованих форм кримінального провадження. Розвиток як спрощених, так і ускладнених порядків кримінальних проваджень характерний не лише для нашої країни, подібні процеси мають у місце у багатьох країнах Європи, одним з проявів такої тенденції стало ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи рекомендації № R (87) 18 від 17.09.1987 р. щодо спрощення кримінального правосуддя [9]. Зазначені явища не залишаються поза увагою вітчизняних науковців, різним аспектам спрощення та ускладнення процесуальної форми присвячені численні праці, лейтмотивом яких можна вважати підвищений інтерес до проблематики охорони і захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які опирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Дослідженню проблематики диференціації кримінальної процесуальної форми присвячені праці Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, Л. М. Лобойка, М. А. Погорель-

кого, Г.К. Тетерятник, В. М. Трофименка, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та багатьох інших науковців. Попри значний інтерес науковців як до загальнотеоретичних питань процесуальної форми, так і окремих випадків запровадження законодавцем особливостей нормативного регулювання провадження щодо певних категорій осіб, видів кримінальних правопорушень тощо, залишаються недостатньо мірою дослідженими теоретичні основи подальшого розвитку вітчизняного законодавства зазначеного напрямку.

Формулювання мети статті (постановка завдання)

Метою цього дослідження є вивчення можливості здійснення уніфікації окремих процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження в окремих особливих порядках кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів

У науці кримінального процесу прийнято вважати, що кримінальна процесуальна форма є сукупністю юридичних процедур, умов і гарантій, які у підсумку утворюють порядок кримінального провадження та забезпечують виконання його завдань [5, с. 9; 1, с.153]. На нашу думку, ідея єдності процесуальної форми пронизує усі правові інститути кримінального процесу, передбачає здійснення кримінальної процесуальної діяльності на основі одних і тих самих загальних засад процесу, забезпечує рівність прав та обов'язків учасників процесу, створює належні гарантії прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина у сфері кримінальної юстиції. З точки зору загальнонаукової термінології таке явище як єдність процесуальної форми можна вважати її *уніфікацією* (від. лат. unus - один, лат. facio - роблю; об'єднання — приведення до одноманітності, до єдиної форми або системи). Інколи уніфікацію процесуальної форми ще називають її інтеграцією, хоча мова йде про те ж саме явище. Одночасно з таким явищем як уніфікація процесуальної форми слід розглядати і її *диференціацію* [курсив наш – С.В.]. Власне диференціація

означає спеціалізацію по функціях у рамках системи (організації), що утворює разом з її протилежністю – інтеграцією в єдину структуру. Таким чином, у законодавчому регулюванні кримінальної процесуальної діяльності слід простежувати одночасне існування двох тенденцій – уніфікацію (інтеграцію) процесуальної форми та її диференціацію в частині окремих категорій кримінальних проваджень [12, с.171; 11, с.175-179]. В. М. Трофименко, здійснюючи дослідження витоків та передумов інтеграції та диференціації процесуальної форми, цілком обґрунтовано стверджує, що необхідним є здійснювати екстраполяцію філософського розуміння зазначених понять. Іншими словами вчений погоджується з тезою, що розвиток науки відбувається у напрямку все більшої диференціації наукових знань, а інтеграція обмежується фіксацією досягнутої цілісності; диференціацію слід розуміти як «різноманіття, що розвивається». Таким, учений робить висновок, що диференціацію варто розглядати у контексті форм спеціалізації; у той самий час диференціація є початковою стадією процесу спеціалізації і, відповідно, є нічим іншим як розгалуженням, розщепленням, набуттям більш специфічних рис та ознак у межах механізму нормативного регулювання суспільних відносин [12, с. 174]. Такий підхід цілком можливо використати як основу для подальшого розвитку уявлень про сутність процесу диференціації. Разом з тим, на нашу думку варто постійно мати на увазі діалектичну єдність інтеграції та спеціалізації, це питання потребує більш подробного розгляду. На думку Г. К. Тетерятник уніфікація та диференціація являють собою невід'ємні складові системності кримінального процесу, що демонструють його диференціативно-інтегративну сутність як системи. Саме ці поняття створюють можливість для забезпечення стійкості системи, а також ефективності стосовно виконання завдань, адаптивності відносно зовнішніх чинників та умов, які виникають у суспільстві та державі [11, с.180-181]. Спробуємо розглянути одночасний прояв диференціації та інтеграції процесуальної форми на прикладі окремих порядків кримінального провадження.

Можна вважати загально прийнятним твердження, що неповнолітні (тобто діти віком до 18 років), особи які страждають на психічні розлади та захворювання, особи, які не володіють мовою судочинства, особи які мають фізичні вади (сліпі, глухі, німі тощо) через притаманні їм особливості віку, стану здоров'я аж ніяк не зможуть повною мірою реалізувати свої права та здійснювати обов'язки, брати участь у процесуальних діях «на рівних» з іншими учасниками. Такі особи потребують надання їм специфічних гарантій, які могли хоча б частково «компенсувати» особливість ваду, своєрідний недолік такої особи і, таким чином створити умови для здійснення прав та реалізації обов'язків таких осіб. Відповідно до п.п.1-5 ч.2 ст.52 КПК України для таких осіб передбачена обов'язкова участь захисника. У наведеній вище ситуації ми можемо побачити як створення диференціації процесуальної форми (глави 38 і 39 КПК України) так використання уніфікованого правового засобу – встановлення обов'язковості участі захисника. Тобто, одночасно відбувається диференціація процесуальної форми так і використання уніфікованого правового засобу (обов'язкової участі захисника).

Наступною варто розглянути групу ситуацій, в яких законодавець зробив спробу поміж іншого «прискорити» кримінальне провадження. Йдеться про диференційовані порядки судового розгляду щодо проступків, скорочений судовий розгляд в частині встановлення обставин, які ніким не оспорується та провадження на підставі угод. Зокрема, ч. 3 ст. 349 КПК передбачає, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих *обставин, які ніким не оспорується* [курсив наш – С.В.]. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку [6]. У такому провадженні обов'язково здійснюється допит обвинуваченого за винятком випадків, якщо він відмовився від давання показань, та випадків

провадження *in absentia* та проваджень за проступками. У зазначеному правовому положенні варто акцентувати увагу на тій обставині, що законодавець використовує формулювання «*обставини, які ніким не оспорується*», тобто їх однозначно розуміють усі учасники процесу, як має інтерес у справі. Як додаткову гарантію законності та забезпечення прав особи слід розглядати обов'язковість допиту обвинуваченого.

Як наступний випадок скороченого судового розгляду слід розглядати особливості кримінального провадження за проступками. Згідно з ч. 2 ст.381 КПК України суд розглядає обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, *якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини* [курсив наш – С.В.] і згоден з розглядом обвинувального акта. Варто наголосити на значній відмінності використаних законодавцем правових моделей скорочення судового розгляду – згідно з ч.3 ст.349 КПК необхідною умовою скороченого розгляду є згода всіх учасників, якщо йдеться про проступки – то достатньо лише згоди обвинуваченого; більше того, у провадженнях про проступки і допит обвинуваченого не обов'язковий.

Як наступний випадок скороченого судового розгляду слід вважати провадження на підставі угод. Відповідно до ч.2 ст. 474 КПК України судовий розгляд щодо угоди здійснюється під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження (якщо угоду укладено в досудовому розслідуванні). У ст. 474 КПК України законодавець передбачив перелік обов'язків суду, які він має виконати з метою встановлення добровільності угоди, розуміння учасниками її правових наслідків, відсутності насильства, примусу, погроз, неправомірних обіцянок тощо [6].

Зазначені вище правові положення неодноразово були предметом численних наукових досліджень і крім схвальних у цілому оцінок і відгуків, було виявлено й істотні недоліки існуючих процедур [2; 3, с. 104-105; 4, с. 180]. Зокрема, В. Павлов стверджує,

що під час спрощеного судового розгляду, всупереч вимогам ст. 23 КПК України, ретельна перевірка доказів, наданих стороною обвинувачення, об'єктивно унеможливується. І це стосується як їх належності, допустимості та достовірності, так і в цілому законності проведеного досудового розслідування. Автор мотивує такий висновок тим, що сторонами кримінального провадження не оспорується встановлені у ході досудового розслідування обставини вчиненого діяння, і внаслідок цього дослідження доказів у повному обсязі перетворюється на формальність, в якій взагалі відсутня будь-яка змагальність. Без перебільшення можна стверджувати, що вироком суду легалізуються всі процесуальні порушення, які можуть бути допущені органом досудового слідства, оскільки учасники провадження не наполягають на їх перевірці. За таких умов, мабуть, важко стверджувати про дотримання основоположних принципів кримінального судочинства — змагальності та об'єктивності [8]. У зв'язку з цим варто зазначити, що Законом України від 21.06.2001 р. № 2533-III, були внесені зміни до ст. 299, а також доповнено КПК України 1960 р. ст. 301-1 і таким чином запроваджено скорочений порядок судового слідства у судовому розгляді кримінальних справ [7]. Слід відзначити, що ч. 3 ст. 349 КПК України 2012 р. не передбачає істотних відмінностей від регулювання такої процедури. У зв'язку з цим, не втратив актуальності висновок вчених про недоцільність скороченого судового розгляду у таких випадках: 1) у провадженнях щодо неповнолітніх та осіб, які через свої фізичні й психічні вади, похилий вік повного мірою не можуть реалізувати своє право на захист від обвинувачення; 2) якщо санкція статті передбачає покарання у виді довічного ув'язнення; 3) якщо матеріали щодо однієї особи яка заперечує свою вину, були виділені в окреме провадження; 4) у справах, матеріали досудового розслідування яких містять дані про можливе застосування до підозрюваних, обвинувачених незаконних заходів впливу [10, с. 68]. У зв'язку з цим видаються обґрунтованими пропозиції Д. Великодного щодо можливості вдосконалення вітчизняної процедури спрощеного судово-

го розгляду шляхом: 1) закріплення випадків, за наявності яких застосування спрощеного судового розгляду є неприпустимим; 2) закріплення обов'язкового допиту обвинуваченого (якщо він не відмовляється від такого) із подальшим проведенням судових дебатів з обов'язковою фіксацією технічними засобами, що має відображатися в усіх засобах фіксування ходу судового засідання [1, с.130]. Якщо підсумувати викладені вище позиції дослідників та проведений аналіз чинного законодавства, можливо констатувати, що чинний КПК потребує значного удосконалення в контексті посилення гарантій прав особи у спрощених порядках провадження. Передусім слід виходити з того, що у разі скорочення однієї і тої самої процедури (наприклад, дослідження доказів) у кількох різних порядках необхідним є створення однакових (уніфікованих, єдиних) гарантій законності та прав особи.

Висновки, зроблені в результаті дослідження, і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

Доведена необхідність уніфікація особливих порядків кримінального провадження у частині наданих особі гарантій. У випадку зі скорочених (чи спрощеним) дослідженням доказів вдається необхідним проводити судовий допит обвинуваченого у всіх таких випадках. Крім того, законодавець проявив не зовсім зрозумілий підхід до регулювання порядку роз'яснення прав учасника та правових наслідків скороченого судового розгляду, на нашу думку таке роз'яснення має відбуватися у формі вручення особі пам'ятки про її права, обов'язки та правові наслідки згоди на скорочений судовий розгляд. Таким чином, у національному кримінальному процесуальному законодавстві має відбуватися не лише процес диференціації процесуальної форми, але й паралельно має йти процес уніфікації однотипних, однорідних процедур.

Література

1. Великодний Д. Підстави і порядок скороченого содового розгляду в кримінальному процесі України. JURNALUL JURIDIC

NATIONAL: TEORIE SI PRACTICA. 2015. AUGUST. P.129-132.

2. Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. *Науково-інформаційний вісник. Право.* 2015. №11. С. 153-158. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/11-25-15.pdf>

3. Загурський О. Б. Спрощений порядок судового розгляду кримінальних справ: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Проблеми правотворчості очима науковців* Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Частина I. Тернопіль. 2010. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=714

4. Карпов Н. С. Проведення скороченого судового розгляду у кримінальному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2014. № 10-2. Том 2. С. 104-106. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-2/part_2/31.pdf

5. Кримінальний процес: підручник / За ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

8. Павлов В. Скорочений розгляд легалізує всі процесуальні порушення слідства і може провокувати недовіру до суддів. *Закон і бізнес.* № 13 (1259). 26.03-01.04.2016. URL: <https://zib.com.ua/ua/122579.html>

9. Стосовно спрощення кримінального правосуддя : Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id207576>

10. Стулов О., Щолкін В. Визнання вини підсудним як спосіб спрощення криміналь-

SUMMARY

The article is devoted to the study of a number of controversial issues of unity and differentiation of the procedural form of criminal proceedings in the science of criminal proceedings. In particular, the development of criminal procedural legislation in terms of the introduction of certain features of the procedural form in terms of the simplification of court proceedings, the creation of additional guarantees of the rights of participants in such proceedings and, accordingly, the development of scientific approaches to solving problematic issues that have arisen in the practice of applying the specified legal provisions are being investigated. The legislator's approaches to the introduction of certain features of the implementation of criminal procedural activities in abbreviated trials conducted on the basis of agreements, trials of criminal proceedings regarding misdemeanors and some others are analyzed. The article draws a conclusion on the possibility and necessity of unifying individual procedural guarantees of individual rights in simplified criminal proceedings.

Keywords: procedural form; differentiation of procedural form; simplification of criminal proceedings; admission of guilt; guarantees of individual rights.

ного процесу: «за» і «проти». *Вісник прокуратури.* 2002. № 1. С. 66-69.і

11. Тетерятник Г. К. Синергетика та інтегративно-диференціативні основи кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів: окремі питання. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1-2. С. 175-181. URL: <http://dSPACE.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2828/1/33.pdf>

12. Трофименко В. М. Поняття диференціації кримінальної процесуальної форми. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 4 (87). С.171-183.

13. Шило О. Г. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України.* 2010. № 9. С. 180-187.